

*Панова С. І.,**здобувач кафедри цивільного права**Національного університету «Одеська юридична академія»,**адвокат*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК ОБ'ЄКТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню поняття культурних цінностей як об'єкта цивільних прав. На підставі проведеного аналізу чинного українського законодавства, міжнародних актів, позицій науковців сформульовано висновок щодо співвідношення досліджених автором категорій, а також про спеціальний правовий режим таких об'єктів цивільного обігу через їх особливу, соціальну, культурну вагомість для українського суспільства та мирової спільноти в цілому.

Ключові слова: об'єкт цивільних прав, культурні цінності, культурна спадщина, охорона культурних цінностей, охорона культурної спадщини.

Постановка проблеми. Національне та культурне відродження Української держави неможливе без збереження та вивчення її історико-культурної спадщини. Світовий досвід свідчить, що культурна самоідентифікація нації виступає однією з домінуючих ціннісних орієнтацій її життєдіяльності. Як слушно зазначалось в літературі, пробудження національної самосвідомості і духовного відродження українського народу зумовлюють також переоцінку та зміну ставлення до історико-культурної спадщини [16, с. 4], що в свою чергу викликає інтерес до цивільно-правового режиму культурних цінностей. В умовах ринкових відносин, коли майже всі об'єкти матеріального миру можуть бути об'єктом різного роду правочинів, важливо зрозуміти, що є речі, які не можна та не потрібно продавати-покупати, бо вони є частиною нашої культури та забезпечують зв'язок поколінь. Між тим повністю виключити з обігу об'єкти культурної спадщини неможливо, а тому законодавець встановив особливий цивільно-правовий режим цих об'єктів. Втім на сьогодні єдині поняття культурних цінностей та культурної спадщини відсутні, що суттєво ускладнює визначення їх цивільно-правового режиму, зокрема як об'єктів цивільних прав. Відповідно, вирішення цього питання є актуальним як з точки зору цивільного права так і правозастосовчої практики.

Метою статті є визначення поняття «культурних цінностей» як об'єкту цивільних прав та його співвідношення з поняттям «культурна спадщина», яке також активно використовується в українському цивільному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень. Тривалий час питання, пов'язані з поняттям культурних цінностей, досліджувались фахівцями в галузі історії, філософії, мистецтвознавства. Якщо йдеться про цивілістику, то вже В.І. Сінайський звертав увагу на те, що проблема правового

режиму культурних цінностей не має послідовного рішення, а законодавцем не встановлено достатніх обмежень права власності в інтересах культури: збереження пам'ятників старовини, охорони ландшафтів і т. п. [18, с. 212]. Незважаючи на таке слушне зауваження, окреслена проблематика так і не стала предметом самостійного дослідження дореволюційних правознавців.

За радянських часів ситуація дещо змінилася. Міжнародно-правовий і адміністративний аспекти правового режиму культурних цінностей досліджувалися в роботах Н.Д. Бобосодовой [6], М.М. Богуславського [7], Л.Н. Галенської [11], Л.А. Стещенко [19] та деяких інших авторів. Якщо йдеться про цивілістичний аспект правового режиму культурних цінностей, то у 1989 році була захищена кандидатська дисертація М.В. Васильєвої «Цивільно-правові засоби охорони і використання пам'ятників історії і культури» [9], а у 1990 році була опублікована монографія О.П. Сергєєва «Цивільно-правова охорона культурних цінностей в СРСР» [17].

Вивчення проблематики було продовжено російськими дослідниками Р.Б. Булатовим [8], К.Ю. Єгоровою [14], С.Г. Долговим [13], які з різних аспектів підходили до проблеми культурної спадщини, проте лише кандидатська дисертація С.Г. Долгова була виконана з двох спеціальностей, зокрема з цивільного права. Власно цивільно-правовий аспект досліджувався в РФ лише Джематовим О.О. [12], Васневим О.Г. [10] та Александровою М.О. [5].

Серед робіт українських дослідників звертає на себе увагу монографія Т.В. Курило «Правова охорона культурної спадщини» [16], яка є майже єдиним спеціалізованим дослідженням проблематики.

Аналіз чинного українського законодавства свідчить про відсутність єдиного поняття «культурних цінностей» та «культурна спадщина». Згідно зі ст. 54 Конституції України, культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами. Терміном культурна спадщина оперує і Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) (ст.ст. 13, 346, 352, 417, 576), культурні цінності (ст.ст. 319, 343, 576, 727 ЦК України).

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно із Законом України «Про культуру» [3], «культура» – це сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривало-

го періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти; «культурні блага» – це товари та послуги, що виробляються в процесі здійснення діяльності у сфері культури для задоволення культурних потреб громадян (книги, художні альбоми, аудіовізуальні твори та їх демонстрування, аудіопродукція (музичні звукозаписи), твори та документи на новітніх носіях інформації, вироби художніх промислів, театральні та циркові вистави, концерти, культурно-освітні послуги тощо); національне культурне надбання – це сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України. Разом з тим у вказаному законі термін «культурні цінності» застосовується у значенні, визначеному Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [2]. Згідно з останнім, культурні цінності – це об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України, а саме: оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажні з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва; предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва; предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок; складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва; старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції; манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції; унікальні та рідкісні музичні інструменти; різноманітні види зброї, що має художню, історичну, етнографічну та наукову цінність; рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції; рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування; зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність; рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології.

Згідно з законом України «Про охорону культурної спадщини», культурна спадщина – це сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини; об'єкт культурної спадщини – визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості,

що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність [1]. Вказаний закон є базовим для інших спеціальних законів в частині визначення поняття культурної спадщини (наприклад, закону України «Про охорону археологічної спадщини» [4]).

Значно більше уваги приділено поняттю культурних цінностей та спадщині на міжнародному рівні. Так, в Рекомендації ЮНЕСКО про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи суспільних робіт 1968 р., під культурними цінностями розуміються як рухомості, так і нерухомості. До нерухомих об'єктів віднесені місцевості археологічного, історичного чи наукового значення, споруди чи інші об'єкти, як релігійні, так і світські, які становлять історичну, наукову, художню або архітектурну цілісність, архітектурні ансамблі, історичні квартали в містах чи селищах. До рухомостей віднесені цінності, які перебувають у нерухомих об'єктах або здобуті у них, а також цінності, приховані у землі, які можуть бути виявлені у місцях, що мають археологічне та історичне значення, чи в інших місцях. Слід зауважити, що Каткова Т.Г. до недоліків даного визначення відносить жорстку прив'язку поняття рухомих культурних цінностей до поняття нерухомих культурних цінностей, яка не враховує, що перші можуть існувати і поза усліяким зв'язком з іншими [15].

Відповідно до ст. 1 Гаагської конвенції, культурними цінностями визнаються незалежно від їх походження і власника: (а) цінності, рухомі або нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятники архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, археологічні місця розташування, архітектурні ансамблі, витвори мистецтва, рукописи, книги і деякі інші об'єкти; (б) будівлі, головним і дійсним призначенням яких є збереження або експонування рухомих культурних цінностей, вказаних в п.(а), такі як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укриття, призначені для збереження, у разі озброєного конфлікту, рухомих культурних цінностей, вказаних в п.(а); (в) центри, в яких є значна кількість культурних цінностей, вказаних в пп.(а) і (в), так звані центри зосередження культурних цінностей.

Згідно зі ст. 1 Конвенції ЮНЕСКО 1970 року, під культурними цінностями розуміються цінності релігійного або світського характеру, які розглядаються кожною державою як такі, що представляють значення для археології, доісторичного періоду, історії, літератури, мистецтва і науки і які відносяться до перерахованих в Конвенції категорій. До таких категорій, зокрема, відносяться: рідкісні колекції і зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії, палеонтології; цінності, що стосуються історії, включаючи історію науки і техніки, історію воєн і суспільств, а також пов'язані з життям національних діячів, мислителів, учених і артистів і з великими національними об'єктами; археологічні знахідки, етнологічні матеріали, художні цінності і тому подібне (всього 11 категорій предметів) [5].

У рамках Ради Європи також ведеться активна робота по регулюванню відносин, які виникають з приводу культурних цінностей. Так, наприклад, Постанова Ради Європейських спільнот «Про вивезення культурних цінностей» замість визначення відповідного поняття містить класифікацію рухомих культурних цінностей. Усі вказані об'єкти поділені на 14 категорій. У цей перелік входять, наприклад, наступні об'єкти: археологічні предмети більш ніж 100-річної давності з різних археологічних джерел; складові частини пам'ятників мистецтва і архітектури або релігійних пам'ятників, які виділені в результаті їх розділення і налічують більш ніж 100 років; картини і полотна, виготовлені з будь-якого матеріалу і на будь-якому носії, повністю ручної роботи (в т.ч. акварелі, гуаші і пастелі); і багато що інше [5]. Таким чином, у багатьох міжнародних документах, присвячених регулюванню відносин, які виникають з приводу культурних цінностей, використовується метод перерахування категорій. На думку Александрової М.О. причиною використання такого підходу об'єктивна складність вироблення універсального змістовного визначення, причому не лише для цілей міжнародного права, але і в рамках національного законодавства [5].

В науковій літературі під культурними цінностями пропонувалось розглядати створені людиною або піддані їй цілеспрямованій дії унікальні неживі речі, здатні задовольняти духовні потреби людей [5]. При цьому Васнев О.Г. вказував, що, на його думку, найбільш точними є визначення, що містяться в міжнародно-правових актах: вони ідентичні і коротко відбивають суть даної категорії [10, с. 146]. Джамбатов О.О., визначаючи поняття через об'єкт культурної спадщини, вказував, що об'єкт культурної спадщини являє собою створену працю людини складну нерухому річ або майновий комплекс, що зареєстрований в установленому порядку, має властивості оригінальності і має виняткове значення з точки зору історії народів Росії, її культури і науки [12, с. 7].

Висновки. Виходячи з загальновизнаного принципу, що специфіка об'єкту цивільного обігу буде впливати та визначати специфіку відповідного правовідношення, яке щодо нього складається, слід уніфікувати поняття культурної цінності для всіх галузей національного законодавства та при цьому узгодити співвідношення таких понять як «культурна спадщина», «пам'ятка історії та культури», «культурне надбання». Незважаючи на те, що подібна термінологічна проблема характерна не тільки для обраного аспекту проблематики, але й для багатьох інших правовідносин, особлива нематеріальна цінність та соціальна важливість об'єктів культурної спадщини обумовлюють необхідність її визначення як здобутків попередніх поколінь, а тому для неї встановлюється спеціальний правовий режим у порівнянні з іншими об'єктами цивільних прав. В той самий час використання терміну «культурні цінності», незважаючи на його відсильний характер, дозволяє охопити і ті об'єкти цивільних прав, які створені сьогодні, та не можуть вважатися спадком у власному значенні, оскільки набудуть такого значення для наступних поколінь. Наведене свідчить про необхідність продовження досліджень обраного аспекту проблематики на відповідному науковому рівні.

Література:

1. Закон України «Про охорону культурної спадщини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.
2. Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>.
3. Закон України «Про культуру» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>.
4. Закон України «Про охорону археологічної спадщини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1626-15>.
5. Александрова М.А. Гражданско-правовой режим культурных ценностей в Российской Федерации [Текст] : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03. / Мария Александровна Александрова. – Москва : РГБ, 2007. – 189 с. (Из фондов Российской Государственной Библиотеки).
6. Бобоедова Н.Д. Административно-правовые проблемы охраны и использования памятников истории и культуры [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02/ Надежда Дмитриевна Бобоедова. – М., 1988. – 25 с.
7. Богуславский М.М. Международная охрана культурных ценностей [Текст] : монография / Марк Моисеевич Богуславский. – М. : Междунар. отношения, 1979. – 192 с.
8. Булатов Р.Б. Культурные ценности : правовая регламентация и юридическая защита [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. /Рашид Борисович Булатов. – СПб., 1995. – 200 с.
9. Васильева М.В. Гражданско-правовые средства охраны и использования памятников истории и культуры [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Мария Всеволодовна Васильева. – М., 1989. – 23 с.
10. Васнев О.Г. Правовое регулирование оборота культурных ценностей [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Олег Геннадьевич Васнев. – Краснодар : РГБ, 2007. – 184 с. (Из фондов Российской Государственной Библиотеки)
11. Галенская Л.Н. Музы и право. Правовые вопросы международного сотрудничества в области культуры [Текст] : монография / Людмила Никифоровна Галенская. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. – 223 с.
12. Джамбатов А.А. Гражданско-правовой режим объектов культурного наследия. [Текст] : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Александр Александрович Джамбатов. – Ставрополь, 2005. – 199 с.
13. Долгов С.Г. Культурные ценности как объекты гражданских прав и их защита (Гражданско-правовой и криминалистический аспекты) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09, 12.00.03 / Сергей Геннадьевич Долгов. – Москва, 2000. – 189 с.
14. Егорова Е.Ю. Государственно-правовая защита культурных ценностей. (Сравнительный анализ российского и французского законодательства) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02/Екатерина Юрьевна Егорова. – М., 1996. – 165 с.
15. Каткова Т.Г. Діяльність ОВС України з питань захисту культурної спадщини: адміністративно-правовий аспект [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Тетяна Геннадіївна. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2008. – 192 с.
16. Курило Т.В. Правова охорона культурної спадщини України [Текст] : монографія / Тетяна Вячеславівна Курило. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, видавництво «Новий Світ-2000», 2011. – 152 с.
17. Сергеев А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР [Текст]: монография / Александр Петрович Сергеев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. – 192 с.

18. Синайский В.И. Русское гражданское право [Текст] : учебник / Василий Иванович Синайский. – М. : Статут, 2002. – 638 с. (Классика российской цивилистики)
19. Стешенко Л.А. Охрана памятников культуры в СССР [Текст] // Советское государство и право. – М. : Наука, 1975. – № 11. – С. 42-49.

Панова С. И. К вопросу о понятии культурных ценностей как объекта гражданских прав

Аннотация. Статья посвящена исследованию понятия культурных ценностей как объекта гражданских прав. На основании проведенного анализа действующего украинского законодательства, международных актов, позиций ученых сформулирован вывод относительно соотношения исследованных автором категорий, а также о специальном правовом режиме таких объектов гражданского оборота в связи с их особенной социальной, культурной значимостью

для украинского общества и мирового сообщества в целом.

Ключевые слова: объект гражданских прав, культурные ценности, культурное наследие, охрана культурных ценностей, охрана культурного наследия.

Panova S. About the concept of cultural values as the object of civil rights

Summary. The article is devoted researching of concept of cultural values as an object of civil rights. On the basis on investigation of the current Ukrainian legislation, international acts, positions of scientists an author makes his own conclusion, how this categories are correlated between one of these, and also about the special legal mode of this objects of civil motion in connection with their special social and cultural meaningfulness for Ukrainian society and world community on the whole.

Key words: object of civil laws, cultural values, cultural heritage, guard of cultural values, guard of cultural heritage.